

Következmény, okság és szintaktikai variánsok a közép-magyar kortól napjainkig – *ezzel tanúsítva* az innovációt(?)

Varga Mónika

1. Bevezetés¹

Tanulmányom a következő mondatpárral mint típusal foglalkozik diakrón szempontból, különös tekintettel a határozói igeneves² (tag)mondat használatára:

- (1) a. A termék D-vitamint tartalmaz, (így/ezzel) *biztosítja* a kalcium beépülését a csontokba.
- b. A termék D-vitamint tartalmaz, (így/ezzel) *biztosítva* a kalcium beépülését a csontokba.

Balogné Bérces Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) 2020. *Nyelvelmélet és diakrónia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 169–196.

¹ A tanulmány az MTA Nyelvtudományi Intézetben zajló, NKFIH/OTKA 116217. számú pályázat (Versengő szerkezetek a közép-magyar élőnyelvben: változók elemzésén alapuló megközelítés) támogatásával készült. Ezúton köszönöm lektoraimnak a tanulmány kéziratához fűzött hasznos tanácsokat, értékes megjegyzéseket.

² A terminushasználat – akárcsak az angol *-ing* participium kapcsán (l. Killie–Swan 2009 és az ő hivatkozásai) – nem egységes és nem elméletfüggetlen. A hagyományos történeti és leíró vizsgálatokban manapság is ez az elnevezés a megszokott, a formálisabb elemzésekben általánosabbá vált a todalék alapján való megnevezés, azon belül is a *-vA* vagy *-va/-ve* todalékos mondatokról, tagmondatokról beszél a szakirodalom, azt is megkérdőjelezve, hogy képzőnek tekinthetők *-e* a kérdéses elemek (pl. Tóth 2000, Bartos 2008, 2009). A dolgozatban ugyanakkor megtartom a határozói igenev kategóriamegnevezést, egyrészt a rövidség kedvéért (mivel a vizsgált funkcióban a *-ván/-vén* végű változatok ugyancsak használatosak), másrészt mivel a tárgyalt viszonyok, jelentések alapvetően határozói – mód, fok, valamint idő – eredetűek.

A fenti típusú összetett mondatokban az igeneves szerkezet funkcióját következményesnek nevezhetjük, egy tágabb értelmezésben: az összetett mondat szöveg-előzményében jelölt eseménynek, állapotnak a kontextus szerint természetes, hétköznapi értelemben véve logikus eredményeként (1. még 2. szakasz). A következményesség tágabb értelmezésébe beleértendő a viszonyt mellérendelő formában megvalósító következtetés is, az igenév pedig kontextusfüggő abban a tekintetben, hogy inkább következményt vagy következtetést fejez-e ki (1. még 2.2. szakasz). Az ilyen típusú igeneves és igével konstruált szerkezetek napjainkban rendszeres, robosztus variációt mutatnak mind a Magyar Nemzeti Szövegtár (leírása: Oravecz–Váradi–Sass 2014), mind a nyomtatott és elektronikus sajtó-előfordulások alapján (a jelenkori anyag elemzésének részleteit l. Varga 2020). Korábban az igenév ezen használatát elsősorban a 20. század különböző műfajú írásos szövegeiben azonosították (alapvetően a módhatározók között, de következményes jelentésárnyalatként: Horváth 1992: 48–9, fokhatározók között: 51, illetőleg értelmezőként: Károly 1958: 46–7, 49). Jelen dolgozat arra is rámutat, hogy e jelenség már a középmagyar korszaktól eredeti szövegekben, például a magánéleti regiszterben, ha szórványosan is, de egyértelműen kimutatható a Történeti magánéleti korpusz (a továbbiakban TMK, leírása: Dömötör et al. 2017, Novák et al. 2018), a Magyar történeti szövegtár, valamint manuális, tallózó jellegű gyűjtések alapján. Így az ige vs. igenév e rendszeresült váltakozása viszonylag tartósnak tekinthető.

E szintaktikai-pragmatikai variáció viszonylagos kutatatlanságánál fogva részletes feltárást és magyarázatot igényel. Jelen vizsgálat az alábbi szempontokra tér ki a formalizálás igénye nélkül:

- a) szerkezeti jellemzők: opcionális határozószói eredetű kapcsolóelemek és tagmondatsorrend – rávilágítva a következményesség és a következtetés átmeneti jellegére az igeneves variáns esetében;
- b) a funkcióbővülés lehetséges motivációi: lexikai-szemantikai meghatározottság és kulturális kontaktushatás vs. grammatikalizáció (párhuzamba állítva az *úgyhogy* kialakulásával);
- c) az igeneves szerkezet beágyazottsága vs. függetlensége.

Előljáróban e résztémákról a következőket mondhatjuk. A kritikus, többértelmű kontextusok ellenére is igazolható az, hogy az igeneves szerkezet több más szerepe mellett a következményesség/következtetés kifejezőeszköze, variánsa volt a középmagyarban, legalábbis konstruálási, használati lehetőségként érdemes számon tartani.³ A funkció összetettsége magyarázható azzal, hogy a kialakulása többszörösen motivált: egyrészt lexikai-szemantikai szempontból, másrészt a jellegzetessé váló tagmondatsorrend által, harmadrészt pragmatikailag a személyes

³ Az eddig gyűjtött adatszámok a következők: a 16–18. század végéig (a TMK határozói igeneveit megszürvé) 121, manuális kereséssel 90 előfordulás. A 18–19. századból 264, a 20. századból 232 adat származik (az MTSZ-ből tallózva). Az utóbbi előfordulások csekély száma az adatgyűjtés jellegével is magyarázható.

értékelés, attitűd szerepe miatt (a szórend tekintetében a latin hatás nem igazolható). A változás a jelen leírás szerint felfogható grammatikalizációként, amelyben az nem pusztán az elemek alakulását jelenti, hanem a mondatbeli elhelyezkedésnek is hatása van a változás kimenetelére (kapcsolóelemek, diskurzusjelölők kapcsán Haselow 2015, az angol *ing-clause* alapján Fonteyn–van de Pol 2016, valamint l. a magyarban az *úgy, hogy* → *úgyhogy* kialakulását, vö. Rác 1963, 1995).

2. Előzmények, funkciómeghatározás

A határozói igenevet átmeneti grammatikai tulajdonságai révén funkciógazdagság jellemezte a történeti nyelvhasználatban, funkción a tagmondatok közötti viszony jelölését értve (Károly 1956, Horváth 1991, Gugán 2002, 2006, 2015). Ez a tendencia nem zárult le az ómagyar korszakkal és nemcsak a fordításszövegek sajátossága volt (l. még 5. szakasz). Jóllehet napjainkra sok tekintetben szűkült az igenév használati köre, következményes szerepben igen bevettnek számít mindkét képzőváltozattal, még inkább indokolva a részletes leírást, vizsgálatot. A funkciómeghatározást és a változás magyarázatát tekintve elemzésem ötvözi a hagyományos, jelenleg is elfogadott történeti és leíró megállapítások tanulságait (Károly 1955, 1956, 1958, Rác 1963, 1995) az újabb megközelítésekkel, elméletekkel, elsősorban a grammatikalizáció fogalmán keresztül (más nyelvek, főként az angol hasonló szerkezeti és funkcionális megfelelései alapján: Killie–Swan 2009, Fonteyn–Cuyckens 2014, Fonteyn–van de Pol 2016, Aarts–Wallis–Bowie 2018). A korábbi megközelítések összegezve érvényesíthetők, az újabb megállapítások alapvetően nem felülírják, inkább csak kiegészítik, aktualizálják azokat, általánosabb, több nyelvben is érvényes jellemzőkre mutatva rá.

2.1. A következményes/következtető viszony

A következményes jelentéstartalmú mellékmondat egyaránt kapcsolódhat egy főmondat névszói elemeihez (Rác Endre szóhasználatában: *dologfogalom*), igei elemeihez (*változásfogalom*) és melléknévi/jelzői elemeihez (*tulajdonságfogalom*, vö. Rác 1963: 8–9). A következmény megnevezése vonatkozhat tulajdonságra, beleértve mennyiséget, mértéket, intenzitást, helyzetet, vagy cselekvés/történés módjára, intenzitására, egyéb körülményére (Rác 1963: 8–9). Kifejezési módjait tekintve megkülönböztethető a mondatrészkifejtő és a nem mondatrészkifejtő típus (az előbbieket altípusait részletesen l. Rác 1963: 13–27). Utóbbi esetében az első tagmondat (főmondat) tartalmazza az okot, a mellékmondat pedig a következményt (hasonlóan a következtető mellérendeléshez, Rác 1963: 29). A következményes jelentéstartalom elsősorban az igéhez (igenévhez) kapcsolódó mód-, fok-, állapotahatározói mellékmondatokban fejlődhetett ki, később áttérjedve a jelzői és állítmányi mellékmondatokra (Rác 1963: 57–62, 1995: 699). A mondatrészkifejtő mellékmondatokból alakultak ki a nem mondatrészkifejtő mellékmondatok a szintaktikai viszony elhomályosodásával, a szemantikai viszony

előtérbe kerülésével. A nem mondatrészkifejtő következményes mondatok egy része következtető mellérendelővé alakult – a változás fokozatai a kései ómagyar korból is kimutathatók (Rácz 1995: 699–701, Papp 1995: 746).

Általánosabb, tipológiai megközelítésben a következményesség az okság egyik aspektusa: az összetett mondat szövegelőzményében jelölt eseménynek, cselekvésnek, állapotnak a kontextus szerint természetes, hétköznapi értelemben véve logikus eredményét fejezi ki tényszerű, bekövetkezett formában (Hetterle 2015: 51–3 és hivatkozásai). A következmény számos nyelvben nem alárendelésben, hanem mellérendelésben fejeződik ki *így ~ és így* típusú elemekkel bevezetve – kizárólagosan vagy egyszerűen variánsként, mint például az angolban (Hetterle 2015: 52).

E tágabb megközelítéshez kapcsolódva azt mondhatjuk, hogy a határozói igeneves variáns is kifejezheti a cselekvés természetes, logikus eredményét, következményét. Történeti példákat hozva:⁴

- (2) a. Én is nagy keserves szívvel onnét kimentem, *otthagyván* a pestis közt testvér rab atyámfiát. (Bethlen Kata önéletrírása, CXXXII, 1744)⁵
 b. ujj megh romlott a Fatens hogj inkább halálához, mint sem életéhez közelebb volt, a mint mostanába is száján és torkán nyilvánással ki tecző jelenségek meg nyomtattják, csak egy foga sem *maradván* helyében (Bosz. 439., 1754)

A (2b) példa esetében összetettebb a viszony, az igeneves folytatás a *megnyomtatják* módját, fokát fejt ki, 'úgy/annyira, hogy', erre a kifejtésre épülhet a következmény/következtetés ('úgyhogy, úgyannyráhogj'). A következmény/következtetés fogalmába beleérthető az előzményben foglaltak – szubjektív – eredményként értékelése is:

- (3) mostan pedig szomoru pennaival irhatom halálátis, kiis 25. Febr. nyerte el a mennyei hervadhatatlan koronát, *hagyván* maga után szomoru gyaszt (Peregrl. 14., 1713)

Az igeneves szakasz feldolgozásakor az igés változathoz hasonlóan a szövegelőzményben megfogalmazott esemény, történés eredményére irányul a figyelem – jellemzően nem egy további cselekvés/esemény/állapot (*state of affairs*) bevonásával, hanem az előzményben megnevezett cselekvés tágabb összefüggéseinek keretében.

⁴ Az adatokat a kötetek és az elektronikus korpuszok alapján betűhűen közlöm, a TMK-ból elérhetőket az év és a forrás korpuszbeli rövidítésével hivatkozva (<http://tmk.nyud.hu/forrasok.php>). A [] értelmező kiegészítést vagy szövegkörnyezetet tartalmaz.

⁵ Az 1881-es kiadás szerint két igenév szerepel a mondatban: „Én-is nagy keserves Szível onnét kimentvén, otthagyván a Pestis közt Testvér Rab Atyámfiát” (K. Papp Miklós újraközlése: 87; <http://mek.oszk.hu/18600/18618/18618.pdf>).

A határozói igenév által jelölt szemantikai-grammatikai viszonyok alulspecifikálnak és gyakran összetettnek számítanak (Horváth 1991, 1992, Gugán 2002, 2006, 2015; más nyelvekről többek között l. Kortmann 1995, Thompson–Longacre–Hwang 2007, Killie–Swan 2009, Fonteyn–Cuyckes 2014). Utalószók és kötőszók híján az aktuális diskurzusfunkciók meghatározása megfeleltetéseken keresztül, összevetéssel történik (a céltól való elhatárolás szempontjait jelenkori anyagon l. Varga 2020). Összehasonlítás alapjai lehetnek egyrészt az egyes ige-nevek különféle határozói funkciói, másrészt a finit tagmondatokkal való megkonstruálás lehetőségei (l. még a *lévén* kapcsán Gugán 2015). A következmény kifejezésekor a jelenkori anyagban további párhuzamot kínál a *van V-zve* típusú összetett szerkezet, amelyet „stative resultative”-nak is nevez a formális szakirodalom (vö. Tóth 2000, Bartos 2009):

- (4) a. A termék D-vitamint tartalmaz, *(így/ezzel) biztosítva van* a kalcium beépülése a csontokba.
 b. A termék D-vitamint tartalmaz, *(így/ezzel) biztosítva* a kalcium beépülését a csontokba.

A puszta igeneves variáns egyik fontos jellemzője az, hogy mindig összetett mondatnak a része. További fontos különbség a létigés/kopulás változatot tekintve az, hogy a puszta igeneves szerkezet esetében az igei tartalmak (idő, szám, személy, mód) általában közvetett módon, a kontextusból következtethetők ki. A mondat felépítését és a bővítmények esetviszonyait tekintve ugyanakkor a puszta igeneves megoldás közvetlenebb módon képezi le az igés variánst a *van V-zve* típushoz képest, ráadásul kapcsolóelem nélkül is lehetséges benne a következményes olvasat, míg a *van V-zve* önmagában többféle értelmezést tesz lehetővé, így ez utóbbiról a továbbiakban nem lesz szó (az egyszerű mondatban is realizálódó rezultatív határozói szerkezetekkel szintén nem foglalkozom). A továbbiakban az igés variánssal való összehasonlítás mellett a következményes igeneves tagmondat szerkezeti jellemzőit veszem tekintetbe.

2.2. A kapcsolóelemek szerepe

Az igeneves szerkezetnek következményes szerepben két olyan szerkezeti tulajdonsága van, amely kiemelten megvizsgálandó a funkcióval való korrelációt tekintve. Az egyik ilyen a szórend vagy tagmondatsorrend (az igenév követi az igét), a másik pedig a határozószói eredetű kapcsolóelemek opcionális megjelenése.

Napjaink nyelvhasználatából kiindulva egyfajta formai próbának tekintem a történeti adatok értelmezéséhez az igével való megfeleltetés lehetősége mellett azt, hogy az *ezzel*, *ezáltal* vagy az *így*, *ily módon* stb. megjelenhetne-e a szerkezetben, nyomatékosítva a funkciót. Az *ezzel* és az *ezáltal* ilyen használatban a szövegelőzményben kifejezett esemény egészére utal vissza, a folyamatjelleg helyett inkább statikusságot, állapotot jelezve, ahhoz a tényhez kapcsolva az oksági viszonyt, hogy az adott esemény, történés már bekövetkezett, egy folyamat lezárult.

- (5) A dühös ellenség földig lerombolá a kedves várat, *ezáltal akarván* megbosz-
szólni a károkat, melyeket Zrínyi télen át a törököknek okozott
(Vasvári Pál: Zrínyi Miklós a költő, MTSZ, 1847)

A formális (szinkrón) megközelítés éppen azzal indokolja a következményes ige-
neves mellékmondat lehetőségességét, hogy a kapcsolóelemekkel „szabadon ki-
egészíthető” a szerkezet. Eszerint: „a rezultatív jelentéstöbblet ennek az elemnek
a jelenlétével magyarázható [...] a következményes jelentéstartalomért pedig a
szerkezetben szabadon kitehető mondatelőzményű névmás a felelős” (Andrási
2017: 24). A történeti adatok szerint azonban ezt a feltételezést nem igazolhatjuk.
Az *ezzel*, *ezáltal*, *így* következményességet nyomatékosító szerepe a középmagyar
korszak nyelvhasználatában egyelőre nem mutatható ki, tehát a jelöletlenség, azaz
a pusztán ige-
neves tagmondat bizonyul elsődlegesnek (a lehetséges motivációkról
l. a 3. szakaszt). Az ige-
név aktuális funkciója – akárcsak a különféle határozói
viszonyok esetén – a kontextus alapján azonosítható mind a történeti, mind a je-
lenkori használatban.

Az egyes kapcsolóelemek releváns történeti diskurzusfunkcióira ugyan-
akkor érdemes kitérni. Az *ezzel* viszonylag korán – az ómagyar korszak során –
diskurzusszegmenseket, narratív epizódokat kapcsoló, témaváltást jelölő elemmé
válhatott (’ekkor’ jelentésben, de akár a teljes diskurzusbeli előzményre való rá-
mutatásként is), levelekben formulaként, például: 1526: *ezel ysten tarchon minden
jóval* (ÓmLev. 60.). Egyértelműen következményes kontextussal a TMK-ban
nem jellemző, az eddigi első előfordulások az MTSZ-ből származnak:

- (6) Ember’ sorsa rabság Lásd mihelyt fzületik, Azonnal pólyákkal öfzve fzorít-
tatik, *Ezzel* szolgálatra korán *fzoktattatik*
(Orczy Lőrinc: Futó gondolat a szabadságról 5, MTSZ, 1772)

A következményes ige-
neves tagmondatban ugyancsak az újmagyar korszak kez-
detével adathozható az tárgyalt kapcsolóelemek, az eddig gyűjtött adatok szerint
legalábbis:

- (7) Minek előtte Kristus prédikállani kezdett volna, egy kevesé a’ földtől
belyebb vonyattya a’ hajót; az után pedig parantsolá Péternek, hogy a’ tenger
mélyére evedzene. *Ezzel tanitván* a’ Lelki atyákat, hogy magokat alkalmaz-
tásák az embereknek tanulatlan, és goromba elméjekhez
(Vajda Sámuel: A mi urunk Jesus Kristusnak élete 1. 141, MTSZ, 1772)

A jelenkori nyelvhasználatban gyakran az *így* nyomatékosítja a funkciót.⁶ Az *így*,
ily módon, *ekképpen* felidézi a korábban említett cselekvés módját egy kiterjesz-
tettebb értelmezésben, magába foglalva az adott módon véghezvitt cselekvés, ese-

⁶ Az MNSZ tudományos regiszterében 1782, sajtó regiszterben 3747 adat; írott anyagról lévén szó,
az intonációs különbségekre nem támaszkodhatunk.

mény hatását, azaz a kialakult helyzetet, állapotot is (a mód → következmény típusú változást más nyelvekben is, tipológiai szempontból l. König 2015: 46–7). Az *így* a középmagyarban inkább következtető használatban jellemző – akár szövegszintű, tartalmi váltást jelezve –, igeneves variáns esetén is:

- (8) a. melyre mondá Zainé; Bizony nem félek én attúl [idézet vége]: *Igy meg szüinvén* ezen rosz Aszony a Csigázástul, és a Tanúnak a Férje is fenegetőcző szavát végben nem vitte, hanem az oltátul fogva békességben maradtak (Bosz. 158., 1754)
- b. hogh Jmmar Az Meg letth, Azonnal kez lezewk Emberemeth Bochathanom krýsthoff wramhoz, es Job Modom lezen Ew kegh:nek Jzennē Az .k. kýwansaga zerenth *Jgh* Ez dologban weg *lewen* (Svetk. 131., 1569)

Ebben a használatban gyakran társul az *és* az *így*-hez (vö. Károly 1958: 50–1), ezt szintén követheti igeneves, például a koreferencia által a finit(ebb) jelleget mutató tagmondat:

- (9) [e szerint megis eskedte, személj szerint Horvát Mihályné kiis a kardott akezében adta nékie meg eskedte pedigh hasonlo Esküvések formájára, melyjel szoktanak mai időben a Keresztények élni hozzá adván eszt, tud meg ha tudnánk aszt hogy ha valakinek meg mondod, ezer lelked volna is megh ölnénk,] *és így* a kardott *ki vévén* a fatensnek kezébül tőle el távoztanak (Bosz. 328., 1751)

További példák az *és így*-gyel bevezetett, következtetést tartalmazó igeneves szerkezetekre:

- (10) a. mint egy négy, vagy ött napra esset könyebsége, *és így föl gyógyulván* (Bosz. 222., 1746)
- b. véletlen akadályokban is dispositióim annak idejében végbe mentenek *és így* rajtam semmi sem *múlván el*, ha szintén úgy nem lehetett is, az mint kívántam volna (Kár. 224., 1721)
- c. tegnap megkött az sessióban [’ülés’] az békesség az királyi commissariusokkal [’biztosokkal’] az disctrictuális [’kerületi’] táblák felállítása és az ítélő mesterek abrogatiója [’hatályon kívül helyezése’] végett, *és így megengedtetvén* az ünnepekre való diversiónk [’eltávozás’], majd sessió után el fogok indulnom Bátorkeszi felé (Kár. 300., 1723)

Az igeneves variáns esetében a következményesség és a következtetés funkciók közötti határ – egyértelmű grammatikai fogódzók híján – nem éles. A következtető szerep kapcsolóelem nélkül is felvethető a kontextus alapján:

- (11) a. úgy sujtottak az földhöz, hogy het hetig nyomorult volt miatta, az feje
mindenkor *reszketvén*, s tagjait is nem *birvan* (Bosz. 502., 1703)
b. megh szurta ujat ki miat mas nap annyira volt valamint a Gombolak ugy
forgatta az Udvaran labara sem *alhatvan* (Bosz. 506., 1692)

Az utóbbi két részlet jellegzetessége az, hogy a szövegelőzmény tartalmaz olyan mód- (*úgy sujtották ...*), illetve fokhatározói alárendelő viszonyt (*annyira volt*), amelyhez következményesség társul; az igenevek ugyanakkor már a következményt magát fejtik ki. Ez a kifejtés, részletezés szintén implikálhat egyfajta okságot ('úgy, hogy' ~ 'úgyhogy'). A korszakban jellegzetes, hogy a szövegkörnyezetben egymáshoz közel álló, hasonló jelentéstartalmak egyikét igével, másikat igenévvel fejezték ki, például feltétel, okság, de akár megengedés is megfigyelhető ilyen pragmatikai természetű váltakozásban (vö. Varga 2019b). Mind a (11a) *nyomorult volt ... feje reszketvén ... nem bírván*, mind a (11b) *lábára sem állhatván* esetében csak az *így* nyomatékosítaná a funkciót, az *ezzel* nem. Ezekben a szövegrészletekben tehát inkább következtetésként értelmezhető a szerkezet.

A sajátos jelentéstartalmú szerkezetek két lehetséges változási irányt mutatnak a középmagyar korszak során: az egyik a mondatrészé válás, a másik a mondatrészkifejtéstől elszakadás, függetlenedés, gyakran a jelentéstartalom felszámolódásával (vö. Haader 2008: 84–5, 2018: 213–5). Az igeneves variáns esetében nem beszélhetünk mondatrészkifejtésről, viszonylagos szerkezeti függetlenségről és a funkció összetettségéről (ha nem is felszámolódásról) azonban igen. A következményes/következtető értelmezés tehát az igeneves variáns esetében heterogén kategóriát eredményez már a középmagyar korban is.

2.3. A tagmondatsorrend szerepe

Az igenév jellegzetes ige utáni pozíciója korrelál a következmény/következtetés jelentésviszonyával. Az alábbiakban szó van ugyan esemény/történés bekövetkezéséről, eredményéről, az igeneves szerkezet által jelölt viszonyt mégsem következményként értelmezzük (legalábbis nem elsősorban):

- (12) meg-törték, és *igy liszté tévén*, pépet főztek, [...] belőle
(Mátyus II. kötet 3. könyv 55, 1787)

A *liszté tévén* a mondat lezárulásával következtetésként is azonosítható lenne, azonban a folytatás és így a tagmondatsorrend átértékelődik, vele pedig a funkció is: a pépet főzéssel kapcsolatos időbeli viszonyítási pontként (illetve idő-feltételként 'ha/miután liszté tették') való értelmezés kerül előtérbe a következményességhez képest.

Az ige utáni nem-finit tagmondat és a logikus eredmény asszociációja közötti kapcsolat ikonikusnak is tekinthető (más nyelvekben l. Duffley–Dion-Girardeau 2015: 233 és az ottani hivatkozások, Bouzada-Jabois 2018: 182). Az ige utáni helyzet azonban nem feleltethető meg egy az egyben a következményes/kö-

vetkeztető funkciónak. Egy korábbi, a 16–19. századi határozói igenevek hagyományosabb történeti funkcióit összegző munkában (Horváth 1991) szerepelnek olyan szövegrészek, amelyek a tagmondat-sorrend szempontjából relevánsak lehetnének. Az igenév helyzetéből adódóan következményes jelentéstartalomként is lehetne azonosítani az alábbi részletet; a korábbi leírás során az eszköz-ok kategóriába került:⁷

- (13) a' beütött Magyarokat szinte semmivé tette, *levágván* közülök, némely Történetírók szerint többet 30 ezernél
(Pécz. I, 29, 1837; idézi Horváth 1991: 38)

A (13) részletben a tagmondat-sorrend, az igenév helyzete ugyan megfelel a következményes viszonyra jellemzőnek, a funkciót tekintve azonban inkább a mód kifejtése mutatkozik meg 'úgy tette szinte semmivé, hogy' értelemben (vagy 'azáltal tette szinte semmivé' értelemben, vö. a korábbi eszköz-ok kategóriába sorolást). A korábbi példákétől eltérően az *ezzel* vagy az *így* beillesztése sem a következményes/következtető viszonyt emelné ki. Ez azzal függ össze, hogy ezúttal az eredmény fejeződik ki finit formában (*semmivé tette*), a *levágván* ezt értelmezi, részletezi. A tagmondatok közötti viszony fogalmi feldolgozása önmagában nem határozza meg a konstruálás módját (vö. a következtető és a magyarázó viszony elhatárolására Kugler 2018: 102), így a tagmondat-sorrend megfordításával – *[...] *levágott, semmivé tévén* [...] – az igeneves szerkezetben kerülhetne előtérbe az eredmény jelleg.

A jellegzetes szerkezeti sajátosságok közül a tagmondat-sorrend önmagában nem elégséges a következményes/következtető értelmezéshez (l. a következő szakaszt is). Az *ezzel*, *így* stb. kapcsolóelemek ugyan nyomatékosítják a funkciót, közvetlenebb értelmezést téve lehetővé, a funkcióbővülést, -változást ugyanakkor szintén nem magyarázzák. A továbbiakban a változás lehetséges motivációiról lesz szó.

3. Funkcióbővülés, lehetséges magyarázatok

Jelen elemzés két irányból közelíti meg a funkcióbővülést és a szerkezeti változás lehetséges magyarázatát. Az egyik a (kulturális természetű) kontaktushatás, különös tekintettel a latin szerepére. Ennek a motivációnak a felvetése többszörösen indokolt: ilyen a korai adatok lexikai-szemantikai értelemben korlátozott jellege, az igenév pozíciója, maga az igenév mint rendszerszerű variáns is (a nem-finit megoldások kapcsán más nyelvekben is szerepet tulajdonítanak a latin hatásnak, vö. az angol *-ing* tagmondatokra vonatkozóan Killie–Swan 2009 – a latin hatás lehetséges szerepéről a magyarban más jelenségek, például a múltidő-rendszer változása kapcsán újabban Mohay 2019). Belső változásként ugyancsak leírható

⁷ A korábbi szakirodalomból idézett adatokat az ott látottaknak megfelelően közlöm, átvéve az ottani hivatkozási módot is – a forrás pontos adatait l. az egyes idézett munkákban.

a jelenség, méghozzá a hagyományos és kevésbé hagyományos határozói funkciók átmeneti jellegével összefüggésben, a grammatikalizáció eseteként (az ige-nevek esetében megfigyelhető egyéb változásokkal kapcsolatban l. Gugán 2006).

3.1. Lexikai-szemantikai meghatározottság, kontaktushatás

Az adatokból kiindulva feltehető, hogy eleinte szűkebb kontextusokban jelent meg ez a viszony igeves variánsként – azokban az esetekben, amikor a szótőben kifejezett tartalom jelöl következményt, mint a *hagyván* (vö. az angolban az esemény-kontroll kapcsán Duffley–Dion-Girardeau 2015: 233). Az utóbbi szerzőpáros ugyanakkor ennek kapcsán azt is megjegyzi, hogy az igét követő helyzet – tágan értett *final position* – a logikus következmény érzetével asszociálódik, a szórend ikonikus jellegéből adódóan. A legkorábbi és leginkább egyértelmű előfordulások valóban lexikai-szemantikai értelemben is rezultatívak:

- (14) a. Egy Nehany warbwl Es Kastelybwl ky fwtottak woth a Benne walook,
pwzthā *Hagywan* a warakath (Landorfejírvar, /72/, 1535 k.)
b. Az én szerelmes uramat Giczi György uramat hétfőn reggel nyolcz óraker
ő szent felsége ez árnyék világból magának kivette és az örök boldogságra
választotta. Engem az én szerelmes árva gyermekemmel nagy keserűség-
ben *hagyván*
(Révay Erzsébet levele Révay Ferencnek, MHÖL. 102., 1611)

Kérdés tehát, hogy a hasonló szerkezetek rendszeressé válása és ezek jellegzetes sorrendje (az igenév követi az igét) együttesen hozzájárulhatott-e ahhoz, hogy kevésbé korlátozott módon is megjelenhessen a következményes viszony.

Az igenév kevésbé megszokott pozícióját, hátravetett helyzetét kritikák érték, és használatát feltételezett idegensége miatt kerülendőnek tartották (például Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond, vö. Károly 1955: 38–9 és az ottani hivatkozások). A hasonló nem-finit megoldásokkal kapcsolatban más nyelvek esetében, például az angol *ing-clause*-nál is felmerül latin hatás a rokon nyelvekkel történő összehasonlítás mellett (Swan 2003, Killie–Swan 2009). Egyes szerkezeti változásokat illetően ugyanakkor ennek feltételezése sem szolgál elegendő magyarázattal (illetve a változás egy része a latinból nem mutatható ki, l. Swan 2003). Az összehasonlításra kiválasztott forrásanyag jellege is gyengítheti a kölcsönzés mellett szóló érvet, ahogy annak kimutatását is, hogy a hatás szinte kizárólag az angolra volt érvényes – a holland történeti források például az angolhoz nagyon hasonló szerkezeti megoldásokat mutattak a 18. századig (a változás lehetséges oka-iról l. Fonteyn–Cuyckens 2014).

A fordításból, főként a bibliafordításból származó adatok esetében a variációk közötti választást a szövegisztelet, szöveghagyomány befolyásolhatta, több időszakon átívelően is egyező szerkezeti megoldásokat eredményezve. Ez annak ellenére is megfigyelhető, hogy egyes fordításokban a 16. század során teret nyer az analitikus szerkesztésmód (vö. Haader 2001: 368, 2004: 466–7, D. Máta–Hegedűs 2018: 158). A más tekintetben akár éles különbségeket mutató fordítások

(1. utóbb a vonatkozó névmási kötőszók előtagosodásáról: Dömötör 2018: 50; 2020, a tagadással járó szórendi variációk kapcsán: Gugán 2018: 66–7, 73) egyaránt igeneves megoldással élnek a következő részlet esetében:

- (15) a. mert Criftuf es zenvedee myerettwnk, peldat *hagywan* ty nektek, hogy hww
 laba nyomat kőwellfeetők (1Pt 2 21 JordK., 1519k.)
 b. mert az Chriftus es fañarufāgot fzenuede mü irttünk / műnekünk pildāt
haguān / hog az ű nómđikit kőuetnĕtek
 (Sylvester János fordítása, 1541)
 c. mert az Chriftus fzenuedett ti érőttec, ti néktec példāt *hagyuān*, hogy az
 ő nyomdokit kőuetnétec (Károlyi Gáspár fordítása, 1590)
 d. Mert a' Chriftus is fzenuedet mi érőtűnc, nekűnc példāt *hadgyuān*
 (Heltai Gáspár fordítása, 1565)
 e. mert a' Kriftus-is fzenvedett érettűnc, néktek példāt *hagyvān*
 (Káldi György fordítása, 1626)
 f. mert a' Christusis szenvedett ti érettetek, tinéktek példāt *hagyvān*
 (Misztótfalusi Kis Miklós Aranyos Bibliája, 1685)

A hagyomány szerepe a 20. századi és későbbi bibliafordítások egy részében is feltételezhető – ugyanakkor megfigyelhető az a tendencia, amely szerint az igenevek összetett értelmezését felváltja a hasonlóan változatosan interpretálható kapcsolatos mellérendelés (részletesen l. Gugán 2002):

- (16) a. hiszen Krisztus is szenvedett érettetek, néktek példāt *hagyvān*
 (Károlyi Gáspár revideált fordítása, 1908)
 b. hiszen Krisztus is értűnc szenvedett, példāt *adva* nektek
 (Szent István Társulati Biblia, 2003)
 c. Krisztus is szenvedett értetek, és példāt *adott* nektek
 (Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája, 2014)

A szövegtisztelet, a fordítási előzmények miatt tehát az ilyen típusú előfordulásokat kevésbé lehet az idegen hatás megerősítésére vagy épp cáfolatára felhasználni. Károly Sándor (1955: 39) ugyanakkor rámutatott arra, hogy a cselekvések/történetek utóidejű és egyidejű leírásakor ez a fajta tagmondatsorrend egyáltalán nem sérti az elbeszélés logikáját (akkor sem, ha érintkező jellegű az egyidejűség), s így nem feltételez idegen mintát, előzményt sem (l. még A. Jászó 1992: 443, a sorrendi jellemző lehetett latin minta eredménye, de nem feltétlenül, mert „rokon nyelveinkben is előfordul”).⁸

⁸ Egyik lektorom a tagmondatsorrenddel kapcsolatban az alábbi párhuzamra hívta fel a figyelmet: „az általában nem-finit alárendelést alkalmazó, és elég szigorúan SOV szórendű hantiban is kivételes szórendi mintát mutathatnak a célhatározói, azaz (a jelen téma szempontjából releváns tulajdonságuk szerint) utóidejű főnévi igenevek abban a tekintetben, hogy ezek kerülhetnek a ragozott igemögé is feltehetően azért, mert a tagmondatsorrend így megfelel az események sorrendjének” (vö. Gugán–Sipos 2017: 88–9). Megjegyzését ezúton is köszönöm.

Az óangol saját alanyú (*absolute*) konstrukciók kapcsán ugyanakkor ki-mutatható, hogy görög vagy épp latin hatástól függetlenül is előfordult a jelenség, így mind formai, mind funkcionális szempontból belső nyelvi megoldásról van szó, a kulturális kontaktushatás pusztán a gyakoriság alakulásában érzékelhető (úgynevezett *selective frequential copying*; részletesen: van de Pol 2012 és az ő hivatkozásai, a további motivációkról l. Fonteyn–van de Pol 2016).

A magyarban az idegen eredet ellen szól az is, hogy a hagyományosan a cselekvés módját vagy épp mellékkörülményét jelölő igenevek is követhetik a fő-igét a mondatban – ezek manapság is természetesnek hatnak, részben az igenév egyidejűségéből adódóan:

- (17) a. Gencsi Zsigmond csütörtökön érkezet volt ide igen *sietve*, akart
vizsamenni annál inkább. (Bark. 24., 1704)
b. egjczer csak be jün nagj *morogva*, hogj a kerten keresztül kasul hordoztak
a boszorkanyok (Bosz. 58., 1709)

A tagmondatsorrend mellett a lexikai-szemantikai korlátozottság is megvizsgál-landó. Az egyik legkorábbi példa a jelenségre eredeti magyar forrásból, verses történetírásból:

- (18) Így megadák Szabács erősségét, | Bennehagyák álgyúnak bőségét. | Mely ál-
gyúkat királ többöhteté, | És nagyon Szabácsot erősöhteté, | *Hagyván* benne
vitézeknek javát (Szabács Viadala, 1476)⁹

A *hagyván* és a szórendi pozíció ellenére a fenti szövegrészlet mégsem a követ-kezményes jelentéstartalom példája, az eredmény finit formában jelenik meg ('erősítetté'), az igenév ezt részletezi, kifejti, hagyományosan eszközként 'azáltal' jelentéssel azonosítható. Hasonlóképpen – más szótöveket is bevonva – Károly Sándor (1956: 188) módhatározók közé sorolt példájában a *vőn* az eredmény, az igenevek ezt részletezik, kifejtik (l. még 3.2.):

- (19) elewzer ew vewn ewangeliumy zegenfeget: minden yozagat zegeneknec
eloztuan mindenestewl foguan maganac femytt *meg tarttuan*
(JókK. 8, 1440 k., idézi Károly 1956: 189)

A korai adatok alapján tehát a szótőre jellemző rezultatív tartalom nem eleve asz-szociálódik a következményes/következtető jelentésű szerkezettel.¹⁰ Az eltérő szórendi helyzet a lexikai-szemantikai tartalmat átértelmezve eltérő viszonyokra, határozói körülményekre, például időre, módra, állapotra irányítja a figyelmet:

⁹ http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=549_552_Sza-bacs_Viadala

¹⁰ A későbbi, például a TMK-ból (*hagyva* 2, *hagyván* 37 adat, utóbbiból 10 következményes) és az MTSZ-ből származó adatok is erre utalnak (a 2000 utáni adatokat nem számolva: *hagyva* 327 adat, ebből 127 következményes, *hagyván* 217 előfordulás, ebből 84 következményes).

- (20) a. De az üdö alat én sietvén melléje, az hadakal Dészhez érkeztem csak közel, arra nézve az hadat itten *hagjván*, magam eö Nagyságához vissza mentem (Kár. 72., 1705)
- b. már akartuk végbevitetni, azért, Szívem, én minden egyéb dolgokat hátráb *hagjván*, ebben akarok !munkálódtni (Bark. 48., 1705)
- c. [...] vádlóval, kinek ritka határozottsága, ügyes fejtései a' bünöst annyira vivék: hogy könyübe lábadt szemekkel vétkét bevallá. Erre a' bünöst ott *hagya*, mind ketten távozánk (Ormós Zsigmond: Véres-boszu 24, MTSZ, 1841)
- d. azonban sokkal jobban megörült a beszéd elején szabott rövid határidőnek, semhogy a többit csak értette volna is, s így azt minden észrevétel nélkül *hagjván*, csak a következőt kérdezé (Gaal József: Az úri tehén 236, MTSZ, 1844)

A fentiek szerint tehát kevésbé közvetlen az összefüggés a lexikai-szemantikai meghatározottság, azaz a szótőben eleve jelölt eredmény, konzekvencia és az igenév következményes/következtető funkciója között. A kulturális kontaktushatás, ha csak a gyakoriságra vonatkozik is, az adatokból nem egyértelműen következik. – A jelen megközelítés a továbbiakban belső változásként kezeli a jelenséget, összefüggésben az egyes határozói funkciók szemantikai-pragmatikai kapcsolatával, kontextusfüggő használatával.

3.2. Grammatikalizáció

A fentebb idézett *hagjván* típusú igenevet tartalmazó szerkezet funkciójának meghatározása a korábbi megközelítésben – a hagyományosabb határozói viszonyokat szem előtt tartva – egy sajátságos kategóriát eredményezett a hagyományos mellett az úgynevezett tágabb mód megkülönböztetésével (Károly 1956: 159, 188–9). A tipikusabb határozói viszonyként való óvatosabb azonosítás az okság egyes aspektusai kapcsán is megjelenik: „ha nem egészen világos az oki viszony”, akkor időhatározóként van azonosítva az igenév, jóllehet az értelmezés nyitottságát Károly Sándor is előrebocsátotta (Károly 1956: 160). Az ómagyar kódexekből származó – itt következményesnek/következtetőnek tekinthető – szöveghelyek a módhatározók közé kerültek, hangsúlyozva ugyanakkor: „sokszor közeli rokonságot mutatnak az okot, illetőleg következményt kifejező határozóval” (Károly 1956: 159, l. még 20. századi szövegek alapján Horváth 1992: 48). Az úgynevezett tágabb értelemben vett módhatározók egy része jelen megközelítésben valóban következményesnek tekinthető – illeszkedve a fentebb idézett, lexikai-szemantikai értelemben is motivált példákhoz:

- (21) Es ezeket meg monduan el menenek *hagyan* ewtett ygen megvygaduan (JókK. 134 1440 k., idézi Károly 1956: 188)

Ezzel együtt természetesen nem feltételezhetjük azt, hogy minden, a korábbi tágabb mód vagy értelmező kategóriába sorolt szövegrész automatikusan következményként azonosítható. A kategória a szerkezeti jellemzők szempontjából heterogén, például az adatok egy része esetében az igenév megelőzi az igét: *kayaltuan mondyauala* (JókK. 29, idézi Károly 1956: 188, l. a későbbi időszakokra nézve Horváth 1991: 24–6).

Más nyelvekben több olyan határozói (vagy határozói jellegű, *adverbial-like*) funkciót is azonosított a szakirodalom, amelyek párhuzamba állíthatók az úgynevezett tágabb mód kategóriájával. Ilyen az *exemplification/specification*: a szövegelőzményben kifejezett esemény, történet, cselekvés egy, a korábbtól eltérő nézőpontból is megfogalmazódik, újrakonstruálódik részletezve, kifejtve azt (Kortmann 1995: 217–8, Killie–Swan 2009, Fonteyn–Cuyckens 2014 és az ő hivatkozásaik).¹¹ Ez utóbbi értelmező szerepként is megtalálható Károly Sándor munkáiban (1955, 1958: 46–7), máskor a tágabb értelemben vett módhatározók között (Károly 1956: 158–9, 188–9). Az újrakonstruálás fogalma Károly Sándornál úgy jelenik meg, hogy az alany valójában egy cselekvést hajt végre (Károly 1956: 159). Középmagyar példát idézve:

(22) kalmárszekérrel *elküldék* holmit, aki nélkül ellehetek. *Meghagyván*, hogy az oly portékákat hordókba beszegezve tartásák (Bark. 298., 1710)

A formális megközelítés azzal az általános rendezőelvvel indokolja az igenév pozícióját, hogy a világ eseményeinek lineáris rendezése és az azok kifejezésekor megfigyelhető szintaktikai elrendezés egymásnak megfeleltethető (vö. Bartos 2009, András 2017: 19–20 és hivatkozásaik). Ennek megfelelően azokat a (következményes) határozói szerkezeteket fogadják el grammatikusnak, amelyekben az események elrendeződését lineárisnak tekintik és a két esemény racionálisan összeköthető (nem elfogadott példákat l. András 2017: 19). Ha azonban újrakonstruálásként is tekinthetünk a következményes/következtető igeneves mondatokra, akkor sok esetben nem szükséges az események tényleges egymás utáni sorrendjét feltételezni a hátravetett igeneves szerkezetek elfogadásához (l. még Károly 1955: 39, Károly 1956: 159).

A közlés egyes aspektusainak kifejtései hagyományos megközelítésben szintén a módhatározók közé voltak sorolva (l. Horváth 1991: 24–5):

¹¹ Fonteyn–van de Pol (2016: 196) összevonta az *exemplification/specification* és az *addition/accompanying circumstance* funkciókat a *kidolgozás (elaboration)* kategória alatt, jóllehet az *addition* önálló történet, eseményt kapcsol a szövegelőzményhez mellékkörülményként, egyező időbeli és helyi viszonyokkal (Kortmann 1995: 217, Thompson–Longacre–Hwang 2007: 264–266, Killie–Swan 2009). Szintén középmagyar előfordulást hozva:

(i) egykor a *gyertya is igvén*, masod magaval bejöve Toth Pálne (Bosz. 30., 1717)

E példában az igenévvel és az igével jelölt események oksági összefüggést nem mutatnak, a két eseményt pusztán az köti össze, hogy egy helyen és egy időben zajlanak, minden más tekintetben függetlenek egymástól.

- (23) a. [...] hálákat adnac neki, Hazáioknak attyának *neuezvén* ötet
(HChron. 86a 1575, idézi Horváth 1991: 24)
- b. Ez alkalmatossággal kelleték Kd előtt levelemmel megjelenem, *kívánván* Istentől levelem találja Kdet boldog és szerencsés órában
(LevT. II, 462 1703, idézi Horváth 1991: 25)

Hasonló megoldások megfigyelhetők az angol *-ing* tagmondatokban is, az ottani funkciómeghatározás szerint az értelmező/specifikáló típusba tartoznak (Killie–Swan 2009, Fonteyn–Cuyckens 2014, ill. az ottani hivatkozások). Ez a határozói funkció ugyanakkor kaphat következményes/következtető olvasatot, így saját anyagomba beleszámítottam az alábbi példákat is:

- (24) a. ezt pedig szerencsére, ha juthat kezéhez adom zágrábi postára. *Adván* értésére kegyelmednek [...] (Rákóczi Erzsébet levele, 118, 1704)
- b. Közönségfen Gabonának hívjuk, a' mit farlóval szoktak le-aratni; *meg-küloböztetve* az olyan hüvelykes veteményektől, mellyek kézzel fzedetnek (Mátyus, Diaetetica II. kötet 3. könyv, 43, 1787)

Természetesen csak azokat az eseteket vettem tekintetbe, amikor a *kívánván* (*kérvén, akarván, jelentvén*) valóban mutat kifejtő és erre épülve oksági összefüggést a szövegelőzménnyel, és a tagmondatsorrend is a következményes olvasatot támasztja alá – nem példátlan az eltérő sorrend akár egyazon levélíró esetében is.

Az értelmező/specifikáló jelleg mellett, arra ráépülve ugyanis figyelem irányulhat a természetes eredményre/következményre – a postára adás eredménye az értésre adás egyfajta metonimikus viszonyban, a hívás módjából logikusan következik a megkülönböztetés –, ahogyan a személyes értékelésre is, például a *kívánván* stb. esetében. Az angol *-ing* tagmondatok értelmező/specifikáló viszonyának többértelműségét a szakirodalom a kontextussal járó úgynevezett „szubjektív értékelő mozzanattal” magyarázza, így pedig lehetővé válik többek között a következményes (*result*) interpretáció/olvasat (Killie–Swan 2009: 354 és az ő hivatkozásaik; Fonteyn–Cuyckens 2014: 161).¹²

¹² A szerzők példája a következő: *Four British players . . . have been given 'wild card' entries into the men's singles at Wimbledon saving them from having to qualify.* (GUA, 32, Killie–Swan 2009: 354). Fonteyn–Cuyckens (2014:161) következő példája szintén az „ex/spec.” kategóriába kerül: [...] *acts upon the kidneys, at others on the bowels, producing griping and diarrhoea* (1807) – a funkció többértelműségét ugyanakkor a szerzők is hangsúlyozzák.

A magyar példák esetében felvethető, hogy az *ezzel* vagy *így* nyomatékosíthatná-e a jelölt viszonyt. A *kívánván* esetében igen – napjaink nyelvhasználatában ez jellemző is.¹³ A próba is rámutat arra, hogy az 1575-ös adat (23a) esetében a *hálákat adnak* minősül inkább eredménynek, a *nevezvén* pedig értelmező/specifikáló szerepű. A közlés tényének hangsúlyozásával járó oksági, jöllehet inkább magyarázó viszony előtérbe kerülése az azóta diskurzusjelölővé grammatikalizálódott *mondván* esetében a legfeltűnőbb (újabban I. Dömötör 2015).

Szintén a módhatározó kategóriájába kerültek korábban az alábbi versrészlet hátravetett helyzetű igenevei:

(25) Lengyel szép Zsuzsánna vervén citeráját | És mondván utána gyönyörű nótáját, | Eszem *vesztve*, *eltévesztve*, szerelmében *sillyesztve*, | *Felgerjesztve* és *ébresztve*, szívemet *elrekesztve*, | Belső tűzzel *emésztve*.

(Balassi összes művei I. 129 1590, idézi Horváth 1991: 25)

Ezúttal az igenév két változata között funkciómegoszlás is mutatkozik, s a *-va/-ve* képzős alakok értelmezhetők következményesnek, a cselekvés eredményét jelölik; az *ezzel*, *így* egyaránt működtethető (lenne) a szerkezetben. A funkciómegoszlás és a *-va/-ve* képzős alakok ilyen szerepben való használata kivételesen korainak mutatkozik a magánéleti regiszterben tapasztaltakhoz képest.

A következményes/következtető jelentés az igeneves szerkezetben az adatokból kiindulva úgy is kialakulhatott, hogy a szövegelméletbeli cselekvés/történet módjának, fokának kifejezésére, részletezésére – bizonyos értelemben újrakonstruálására – épül az oksági viszony, az ígét követő igeneves szerkezetben pedig már az eredményre, következményre irányul a figyelem. Az alábbi, jelenkori korpuszos példa egyszerre érzékelteti a szemantikai és pragmatikai folyamatot, annak motivációját és az így létrejött viszonyt:

(26) A spanyol rendező sikerének egyik titka valószínűleg a természetesség. *Az a mód*, ahogyan a legmeghökkenőbb témákat is a legtermészetesebb hangon meséli el, *jócskán kitolva ezzel* a „normalitás-küszöbünket” (MNSZ)

Az igeneves tagmondat a jelzői alárendeléstől függetlenül is következményességet jelölne (‘ahogyan elmeséli, az/azzal kitolja a normalitás-küszöbünket’):

(27) [A rendező] a legmeghökkenőbb témákat is a legtermészetesebb hangon meséli el, *jócskán kitolva ezzel* a „normalitás-küszöbünket”.

¹³ (i) Dél-Korea bejelentette, hogy katonai parancsnokságot állít fel jövőre, *ezzel kívánva* megbirkózni az Észak-Koreából érkező kiberfenyegetettséggel. (MNSZ)

(ii) Elküldöm Neked, *ezzel kívánva jó koncertet*. (MNSZ)

(iii)[...] kérte, hogy színdarabjait Ausztriában ne mutassák be nagyközönség előtt, *ezzel kívánván* kifejezni ellenszenvét és egyet nem értését a kormánnyal szemben. (MNSZ)

(iv)Csütörtök délutánra megmozdulást szerveznek erdélyi magyar értelmiségiek, *így kívánván* tiltakozni az ellen [...]. (MNSZ)

Az igeneves variáns funkcióbővülése tehát ugyancsak belső nyelvi változásként kezelhető, a grammatikalizáció tágabb értelmezésének megfelelően. Eszerint a speciális szemantikai változás és a kategóriaváltás a fő, invariáns kritérium (részletesen l. Dér 2013: 20–5). A módra és a specifikáló, kifejtő szerepre ráépülő eredmény, következmény/következtetés lefedi a speciális szemantikai változást. A következtető viszonytal való átmenetiség az igeneves variáns esetében egyúttal felveti a kategóriaváltás kérdéskörét. Mivel a sajátos jelentés a következtető olvasatkor nem felszámolódik, hanem átértékelődik, a kategóriaváltás nem állandósul. A kötőszók, diskurzuszjelölők grammatikalizációja során egyre többször merül fel, hogy a változás nem a pusztán elemet érinti, hanem szerepe van a változás kimenetelében az adott elem pozíciójának is: a (tágra értett) mondat végi helyzet a lokális koherenciával asszociálódik, a megelőző tartalmak kapcsolatának módosításával, újraértelmezésével (l. Haselow 2015 és az ottani hivatkozások). Vitatott, hogy az egyes határozói funkciók korrelálnak-e az egyik vagy a másik pozícióval. Az angol *ing-clause* kapcsán Fonteyn–van de Pol (2016: 196–8) a kevésbé informatív tartalmakat, a kidolgozást (*elaboration*) felelteti meg elsődlegesen az ígét követő helyzetnek, ugyanakkor nem példátlan a cél, a mód és az úgynevezett CCC-viszonyok, azaz az okság, a feltétel és a megengedés – utóbbiak az ige után jellemzően *with* és *by* típusú kapcsolóelemmel használatosak (főként a saját alanyú igeneves szerkezetek esetében, l. Fonteyn–van de Pol 2016: 197, 214). A magyarban az igenévvel való újrakonstruálásból logikusan következik az ige utáni helyzet.

Az igenév szerkezeti és szemantikai-pragmatikai változásának leírása párhuzamba állítható az *úgyhogy* kialakulásával (Rácz 1963, 1995), amikor nem pusztán új kapcsolóelem jön létre, hanem az általa explicitté tett tagmondatok közötti viszonyra is hatással van a változás. A módot, fokot kifejező alárendelésben az *úgy [...] hogy* mellett már az ómagyarban jellemzővé válik a hátravetett helyzet: *úgy, hogy*, s ez az esetek egy részében a tagmondatátár átértelmezésével jár, a kapcsolóelem pedig összeforr: *úgyhogy* (ez más nyelvekben is hasonló, belső változás; Rácz 1963: 95–6). Ezzel együtt az ómagyarban is különféle fokozatok különböztethetők meg a változásban – a grammatikalizáció egyes állomásaiként is értelmezhető módon (Rácz 1963: 96–9; 1995: 699–701).

A szórend lehetséges szerepével kapcsolatban érdemes kitérni az *úgyhogy* terjedésére a középmagyar korszak során is, azon belül is a magánéleti regiszterre, valamint a későbbi időszakokra, vegyes regiszterekben. Természetesen a napjainkra rögzített egybeírás szabályosságok a 16–18. századi forrásokon nem kérhető számon. A TMK következményes *úgy [...], hogy* előfordulásainak 20%-a (173 adat) volt hátravetett helyzetű *úgy, hogy*. A korpuszban *úgyhogy*-ként normalizált előfordulások számával (117) együtt az adatok 33%-a hátravetett helyzetű. Ez az arány elég jelentősnek tekinthető ahhoz, hogy motiválja a tagmondatátár átértelmezését, s akár az igeneves variáns szempontjából is mintaként működjön (egyes levélírókra, például Károlyi Sándorra kisebb adatszám mellett jellemzőbb a hátravetett helyzet preferálása).

A későbbi időszakokra nézve az *ügy~ügy, hogy* vs. *úgyhogy* megoszlása a Magyar történeti szövegtár adatszámait szerint is megfigyelhető.¹⁴ Jóllehet a 20. századi előfordulások esetében már sokkal inkább egyértelmű az írásmód alapján a szerző szándéka, ezzel együtt a különírt változatok – az intonáció ismerete híján – ugyanúgy lehetővé teszik a kettős, átmeneti értelmezést, mint a korábbi időkben, a pusztán adatszámot tekintve pedig ezek számítnak jelentősebb arányúnak. Az egybe- és különírt váltakozása, a következményes és a következtető viszony átmeneti jellege megfigyelhető az *úgyhogy* kialakulása és elterjedése utáni évszázadokban is. A különírt változat szórendi helyzete működhetett egyfajta mintaként a pozíció és a funkció közötti asszociáció szempontjából.

Az *úgyhogy* kapcsán a következményes jelentéstartalom / következtető (mellérendelő) viszony kettős olvasata a középmagyarban annak ellenére is felvethető, hogy a tagolás, a központosítás és a különírás a konzervatív értelmezés mellett szól, a szándékolt intonáció pedig nem ismeretes:

- (28) a. ha jobban nem lesz, nem mehet, igen roszul lévén a fuladásra. *Úgy, hogy*
csak ide sem jöhet (Bark. 85., 1706)
- b. negyed nappal el ért az Nyavalya *úgy hogj* halálomhoz vóltam közelebb
(Bosz. 22., 1714)
- c. ezen Tanunak a Deutralis Horváthné harmad magával meg jelent, és felültetvén e Tanut ming hogj fekütt vala jól meg kinozván *úgy hogj* a füle töve ollj fekete vólt, mint a süveg (Bosz. 328., 1751)

A tagmondatok közötti viszony miatt ugyanakkor a hátravetett igeneves tagmondat beágyazottságára vs. függetlenségére is ki kell térni: változott-e ez ebben a funkcióban, s ha igen, hogyan.

4. Az igeneves szerkezet függetlenségének szerkezeti jellemzői

A határozói viszonyokat kifejező igenevek egy típusánál a tagmondatok viszonya a mellérendeléshez hasonló más nyelvekben is, az *ing-clause* szintén félig-mellérendelőnek (*semi-coordinated*) számít (Killie–Swan 2009, Fonteyn–Cuyckens 2014, Aarts–Wallis–Bowie 2018, tipológiai szempontból l. Haspelmath 2007: 48–9). Főként az *addition/accompanying circumstance* viszonyban mutatható ki a kapcsolatos mellérendeléssel való teljes megfeleltetés (a fordítási gyakorlat szempontjából l. Behrens–Fabricius–Hansen 2005; a magyarban hasonlóképpen, vö. Raisz 1980: 643, Horváth 1991: 26).

A variáció – a lehetséges variánsok, kritikus kontextusok – szempontjából ugyanakkor módszertani értelemben is szem előtt kell tartani azt, hogy a határozói igénév az ómagyar korszaktól egészen a 20. századig nem példátlan mellérendelő

¹⁴ A 18. századtól 26 egybe- és 153 különírt, míg a 19. századból egybeírt 94, különírt 605 előfordulás; a 20. századból 1194 egybe- és 1875 különírt adat.

viszony részeként. A középmagyar korszak magánéleti szövegeiben különösen jelentősnek is mondható ez a variáns, ahogy az igenév finit jellegűvé válása is (részletesen a középmagyarban, főként a boszorkányperekben, l. Varga 2019a). Mellérendelés – és például vonatkozói alárendelés – esetén ugyanakkor a kötőszók, kapcsolóelemek hívják fel a figyelmet a funkciókra:

- (29) a. [...] és mindgyárt az éjczaka tizen két órakor *ki indulván* a városbol [ti. egy katoná] és el ment a maga dolgára (Szépir4. p. 280–2, 1742)
- b. a város alá mentünk minden kiszülettel hogy majd meg ütközünk vélek, *azomban* csak az helyét találtok nékik, nagy sőrénységgel utánnak *akarván* mennyi, *de* semmi haszna nem lehetett (Szépir4. p. 280–2, 1742)
- c. [utáná magyarország első hadvezére, Hunyadi János, kormányozván a' nemzetet, ki Erdélyben a' törököket többször megtörte, a' balkánig diadalmasan előnyomult,] *de* utób a' rigómezején a' soha nem hátrált vén Amuráttul megvereték, utolsó tettül *pedig* nándor fejjérvár megszabadítását és az országokat hódító Mahometh török császár megverését *hagyván* a' búsuló nemzetnek. (Garasos Tár 91, MTSZ, 1834)
- d. s ha az esték hűvösebbre fordultak, a tehenket éjjelre istálóba hajtjuk, s csak este és reggel fejjük, *különbén* egész nap a legelőn *hagyván*. (Benkő Dániel: Mezei gazdaság könyve. 4. 61, MTSZ, 1856)
- e. együtt is volt az a 147 személy, kiknek neveit Géczy listáján találták. Minden elfogott polgár háza előtt fegyveres katona *maradván*, *aki* senkit a világon sem ki, se bemenni nem engedett a kapun többé (Móricz Zsigmond: Tündérváros. Szépasszonyok hosszú farsangja 227, MTSZ, 1922)

Formálisabb megközelítésben a finitség kritériuma az igei kategóriák (szám, személy, idő, mód, aspektus) megjelenése. A funkcionális leírás azonban ezt átértékelte – a finitséget a tagmondat tulajdonságaként értelmezve –, mivel a gazdaságosság motiválhatja az implicit megoldásokat, amennyiben a kontextusból kinyerhetők a kérdéses információk (l. Cristofaro 2007 és az ottani hivatkozások). A hagyományosabb finitségi kritériumokat tekintve az igenéven formailag nem jelölődnek az igei kategóriák, a kontextusból azonban kinyerhetők és összességében viszonylagos függetlenség jellemzi őket (például Lehmann 1988 paraméterei szerint legalábbis: tagadhatóság, önálló aspektus, alany alanyesetben, tárgy tárgyesetben stb. – l. még Gugán 2006: 68–9). Az idő és a mód kikövetkeztethető a szövegkörnyezetből: jelen és múlt idő, jellemzően kijelentő, esetleg feltételes mód – a felszólító mód a célhatározói funkcióval korrelál.

Az adott diskurzusfunkciótól ugyancsak függ az, hogy milyen szerkezeti tulajdonságok jellemzik az igeneves tagmondatot. A következményes/következtető viszony esetében az igeneves variáns alanya jellemzően egyezik a szöveg-előzménnyel. A használat alapján ugyanakkor azt sem zárható ki, hogy az igeneves tagmondat saját explicit alanyt tartalmaz, jóllehet a formális leírások szerint a -vA végű igenév esetében ez nem lehetséges (újabb példák például Georgieva 2017: 55;

Andrási 2017: 15–7, 20; utóbbi szerint következményes funkcióban a *-ván/-vén* végű igenév esetében sem „lehetséges” a hangzó alany, illetve csak alanyi kontroll lehetséges):

- (30) a. És az eltűnt tó vizéből Kis folyócska vált a réten; Egy *tündér maradva* benne (Tompa Mihály: A karcsai templom 50, MTSZ, 1846)
- b. új népi életforma fejlődik ki s a betyárvilág is belevész a történeti multba, csak egy-egy népszokásban *maradva* meg *emléke* (Giday Kálmán: A betyáretika 245, MTSZ, 1940)
- c. [... egészen addig, míg] a felgyülemlett feszültség egy ponton vulkáni kitérések formájában levezetődik, így *távozva* a „fölső” *hőenergia*. (MNSZ)
- d. 1552-ben az egyház egy része kált katolikus egyház néven csatlakozott Rómához, így *alakulván ki* a keleti-szír szertartású keleti katolikus *egyház* (MNSZ)

A szerkezeti függetlenség szempontjából lényegesebbnek mutatkozik tehát, hogy az igenevet és bővítményeit közvetlenül megelőző és követő tagmondatok mennyire vannak integrálva, illetve mennyire függetlenek. Nem példátlan a tagmondatok bővítményei közötti koreferencia (vö. a 3.2.-ben már látott (14a) számú részlet: „[...] *várbúl* [...] kifutottak vót [...], pusztán *hagyván* a *várat*”); ez is a viszonylagos függetlenség jellemzője.

Napjaink nyelvhasználatból kiindulva is azt mondhatjuk, hogy bár az igeneves szerkezet mellérendeléssel való kapcsolódása lényegében visszaszorult, a következményes viszonynak több olyan tulajdonsága is van, amely alkalmassá teszi arra, hogy a mellérendeléshez hasonlóan legyen használatos, de legalábbis inkább független legyen a szerkezete, semmint beágyazott. A grammatikalizációnak sajátosabb esete lehet ugyanis az, amikor nem a morféma vagy a zéró kategória felé irányul a változás, hanem a mondat, sőt a szöveg felé (Gugán 2006).

A történeti adatokból kiindulva az igeneves variáns eredetileg a kapcsolóelemek hiánya miatt valamelyest beágyazott, ugyanakkor nem jobban, mint más határozói funkciók esetében – idővel azonban az *ezzel*, *így*, ritkábban az *ezáltal*, *ily módon*, *ekképpen* rendszeressé válik a szerkezetben, jöllehet opcionális marad.

Maguk a kapcsolóelemek is jelzik a szerkezet függetlenségét a tagmondat elhatárolásával; ezt írásban a központosítás is mutatja. Az alábbi részletek ugyanis csak jól mutatják a pozícióval járó viszonylagos függetlenséget:

- (31) a. Olyan szabály ez, amely lényegében nem változott a kódexirodalom óta. (Károly 1956: 203)
- b. Olyan szabály ez, amely lényegében nem változott a kódexirodalom óta, *ezzel is tanúsítván* a nyelv nyelvtani szerkezetének viszonylagos szilárdságát és a változásokkal szemben való ellenállóképességét (Károly 1955: 40)

A szintaktikai helyzet alapján a szövegelőzmény lényegében lezárulhat, ahogy meg is történt az egyik esetben – a folytatás ilyen szempontból függetleníthető, ha csak annyira is, mint a magyarázó vagy a következtető mellérendelés, amelyeket a szakirodalom nem tekint „tisztának”, prototipikusnak a kapcsolattal vagy az el-lentéttel összehasonlítva (vö. Haader 1992, Kugler 2018: 103–5, tipológiai megközelítésben Haspelmath 2007: 46–7). A tagmondatok közötti viszony – az oksági aspektus mellett az utólagos hozzátoldás, személyes értékelés kifejezése – motíváló lehet az igeneves tagmondat viszonylagos függetlenségére, legalábbis ahhoz képest, ahogy a hagyományosabb határozói jelentéseket az igenév és bővítményei jelölik.

Az igeneves szerkezet a jelenkori korpuszadatok szerint írásban külön mondatba tagolva is megjelenhet – ez más határozói funkciókra kevésbé jellemző. Ez a lehetőség is a szórenddel, tagmondatsorrenddel függ össze. Az igenév és bővítményei egységként is beékelődhetnek a mondatba, ezt a központosítás is érzékeltetheti, ezzel is jelezve a szerkezet függetlenségét:

- (32) a. csak a' kár, hogy némellyek nevendékeik testi gyakorlásával – a' lelkit hátra hagyván – igen meszsze mennek
(Imre János: Az ifjú magyar bölcselkedő 77, MTSZ, 1830)
- b. Boldog szerző, akinek nem kell a terjedelem korlátait feszegetni: kétszer is közölheti – *megkímélve ezzel* a keresgéléstől, lapozgatástól az olvasót – a nyelvemlék betűhű átíratát és valószínű olvasatát (MNSZ)

A korpuszadatok szerint ráadásul az sem példátlan, hogy explicit mellérendelő kötőszó kapcsolja az igeneves szerkezetet a mondat többi részéhez. Mivel a példa a szövegtár tudományos regiszteréből származik, grammatikai értelemben is többé-kevésbé tervezett szöveget feltételezhetünk (további példák: Varga 2020):

- (33) A hátulsó lábaira ágaskodó szarvast és a koronát a Károlyiak grófi címeréből vette át, *és kifejezve ezzel* a grófi családhoz való tartozását is (MNSZ)

Az igeneves tagmondat *és*-sel való kapcsolódása egy olyan szerkezeti lehetőség, amely látszólag visszaszorult jelenséget idéz, s természetesen kérdés, hogy mennyire tekinthető tendenciának. A következményes/következtető funkció ekkor is kimutatható, alátámasztva *az ezzel* kapcsolólelemmel is. Az ilyen típusú mondatok használata, általános elfogadottsága további vizsgálatokat igényel (ahogy az is, feltűnne-e a laikus, nyelvészeti prekoncepciókkal nem rendelkező beszélők számára).

5. Záró gondolatok: funkciógazdagság, változás, innováció

A határozói igenevek történeti funkciógazdagságáról az alábbiakat foglalhatjuk össze a következtető/következményes viszony bevonásával. Károly Sándor számos kódexszöveg elemzésével az alábbi határozói funkciókat határozza meg az

ómagyar korszakra – elsősorban a *-ván/-vén* képzős igenév kapcsán: idő, ok, állapot, szűkebb és tágabb mód, valamint az előbbieik kombinációi (Károly 1956: 157–60, l. összefoglaló táblázat: 162, összefoglaló leírásban A. Jászó 1992: 444, 446–7). Az ómagyar nyelvi anyagot tekintve a későbbi szakirodalom ezeket a megállapításokat – ha idézte is – nem írta felül (vö. többek között: Horváth 1991, Gugán 2002, 2006, formális, nem-történeti megközelítésben például: Tóth 2000, Bartos 2009, Georgieva 2017). A középmagyar korszakra funkcionális megoszlást jelzett a szakirodalom egy része: a *-ván/-vén* esetében az idő- és okhatározásra, míg a *-va/-ve* esetében módra és állapotra szűkítve le a használatot (A. Jászó 1992: 447, D. Máta 2003: 634; 2011: 304).

A magánéleti regiszter és a gyakorlati műfajok adatai alapján azonban megállapíthatjuk, hogy a jelzett szűkülés és megoszlás még a 18. század utolsó évtizedei során sem következett be. A *-ván/-vén* végű igenevek nemcsak használatosak voltak a korábban azonosított funkciókban, hanem a hagyományosan sajátos jelentéstartalomnak nevezett viszonyok – feltételeesség, megengedés – kifejezésére is rendszeres alternatívaként kínáltak (részletesen l. Varga 2017a, 2017b, 2019b). Az egyértelműen feltételes jelentéstartamú igenevek megjelenése az eddigi adatok szerint a 16. századtól figyelhető meg (1593: „holnap *Isten ue-lünk ljujn* mys utannok megjünk” Telegdy 46; Berrár 1957: 106), a megengedő valamivel korábban sem példátlan (1521: „hoǵh merýek en zolnom az vr ýstennek *por hamu lewen*”, ApMélt. 35; Rác 1995: 712). A korai adatok esetében ugyanakkor a szakirodalom elsősorban a létigéből képzett igenévnél azonosít ilyen funkciókat; a későbbiekben azonban lényegében lexikai, szemantikai korlát nélkül is megfigyelhetők az egyes használatok (Varga 2017a, 2017b, 2019b).

A következményes/következtető funkciók eredeti magyar szövegekben való megjelenése, elterjedése az eddigiek alapján ugyancsak középmagyar korszak egyfajta innovációjának tekinthető. Az ómagyar kori magánlevelekben, amelyek szintén a TMK-ból érhetők el, erre nem találtam példát. Az egyes funkciók első igeneves előfordulásai, illetve a rendszeres variációk megjelenésének ideje akkor lenne a jelenleginél pontosabban meghatározható, ha az ómagyar korszakból jelentősebb mennyiségű eredeti magyar nyelvű forrás lenne elérhető morfológiailag elemzett, kereshető formában. Az igenév következményes/következtető szerepben manapság is aktívan használatos (*-va* képzős változatban is, e téren korábban is váltakozhatott az igenév két változata), és rendszeres alternatívája a finit főváltozatnak, míg a középmagyarban szintén terjedő feltételes és megengedő funkciók többé-kevésbé visszaszorultak, illetőleg más változási irányokhoz kapcsolódtak.

A középmagyarban megfigyelhető funkciógazdagságból egyértelműen nem következett az igés használattal való tényleges versengés (más szintaktikai variációk kapcsán l. még Haader 2001, 2004, 2018). Az igeneves alternatíva mindig is ritkább volt az igés fővariánsnál, a variáció pragmatikai motivációja pedig elsődlegesen a változatosságra, tágan értett választékosságra való törekvés lehetett – más területen is, színesítendő a hasonló jelentésű mellérendelések vagy épp

az alárendelések sorozatait (l. van de Pol 2012 és az ő hivatkozásai). A funkcióbővülés ugyanakkor változásként értelmezhető, miközben az újabb funkció természetesen nem szorította ki a korábbiakat.

A történeti előfordulásokban az igenév aktuális funkciójának meghatározásához fontos módszertani fogódzó volt a jelenleg bevett határozószói eredetű kapcsolóelemekkel végzett próba. Ebből azonban nem következett az, hogy ezek az elemek lennének „felelősek” a funkció kialakulásáért. A változás motivációját tekintve az *ügy, hogy* → *úgyhogy* kialakulásával járó szemantikai-pragmatikai változások szolgáltak analógiaként. Az igeneves tagmondat szórendi helyzete a lexikai-szemantikai jellemzőktől függetlenül is szükséges, ám önmagában nem elegendő a következményes értelmezéshez. A funkció kialakulására több lehetséges magyarázatot, szempontot is felvetett az elemzés, elsősorban azt hangsúlyozva, hogy a latinnal való kulturális kontaktushatás legfeljebb a gyakoriságot befolyásolhatta – jelenleg ez sem igazolható.

A változás, funkcióbővülés kezelhető olyan grammatikalizációként, amely nemcsak az adott elemet, kategóriát érintette, hanem annak környezete, szórendi pozíciója is meghatározó volt a változásban, szoros összefüggést mutatva az igenév hátravetett helyzetével: erre is releváns analógiának tekinthető az *úgy-hogy* kialakulása. Az *ügy, hogy* ~ *úgyhogy* a korszakban, sőt később is ingadozást mutat a sorrend és a funkció tekintetében egyaránt, szabályosabb írásmód ellenére is kritikus kontextusokat eredményezve, többféle értelmezési lehetőséget felkínálva, ugyanakkor motivációt, analógiát szolgáltatathatott az igeneves szerkezet alakulásához. Az igenév funkciója a módból, fokból alakul ki értelmező/specifikáló szerep mellett, s az okság speciális aspektusait fejezi ki: a szövegkörnyezeti vagy más, világról való tapasztalat alapján természetes eredményt, az azzal kapcsolatos a személyes értékelést, attitűdöt helyezve előtérbe.

Jelen elemzés arra is példát kívánt adni, hogy a szerkezeti jellemzők nem függetlenek attól, hogy az adott igeneves tagmondat milyen diskurzusfunkcióban használatos. A következményes igeneves szerkezet mutat olyan jelenkori használati lehetőségeket, mondatkörnyezeteket, amelyek alapján függetlenebbnek tekinthető a hagyományos határozói igenevekhez képest: ilyen a kapcsolóelem, a külön mondatba tagolás, a mondatkörnyezethez expliciten mellérendeléssel kapcsolódás. Ez utóbbi jellemzők általánosabb elfogadottsága további adatgyűjtést, tesztelést igényel, ahogy a variáció társadalmi beágyazottsága is.

Források

- Bethlen Kata = Bencsik Gábor 2018. *Árva Bethlen Kata: Önéletírás és levelek*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. Budapest. K. Papp Miklós 1881. *Gróf Bethleni Bethlen Kata életének maga által való leírása*. Stein János. Kolozsvár.
- Landorfejrvár = Kovács István 1982. Zay Ferenc 1535k.: *Az Landor Feyrwar el vezessenek oka e woth es igy essewth*. Debrecen.

- Mátyus = Mátyus István 1787. *Ó és új Diaetetica II*. Landerer. Pozsony.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_Muzealis_36_2_Matyus_UjDiaetetica_2/?pg=0&layout=s
- MHÖL. = Deák Farkas 1879. *Magyar hölgyek levelei 1515–1709*. MTA. Budapest.
- MNSZ2 = http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/bonito/run.cgi/first_form
- Oravecz Csaba–Váradi Tamás–Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceedings of LREC*.
http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/pdf/681_Paper.pdf
- MTSZ= http://clara.nytud.hu/mtsz/run.cgi/first_form
<http://parallelbible.nytud.hu/>
- Rákóczi Erzsébet = Benda Borbála–Várkonyi Gábor 2001. *Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez, 1672–1707*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Szabács Viadala = Imre Samu 1958. *A Szabács Viadala*. Budapest. 18–21.
http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=549_552_Szabacs_Viadala
- TMK = Történeti magánéleti korpusz. <http://tmk.nytud.hu/>
- Dömötör Adrienne–Gugán Katalin–Novák Attila–Varga Mónika 2017. Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 85–110.
- Novák, Attila–Gugán, Katalin–Varga, Mónika–Dömötör, Adrienne 2018. Creation of an Annotated Corpus of Old and Middle Hungarian Court Records and Private Correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52: 1–28.

Hivatkozások

- Aarts, Bas–Wallis, Sean–Bowie, Jill 2018. *-Ing Clauses in Spoken English: Structure, Usage and Recent Change*. In: Elena, Seoane–Acuña-Fariña, Carlos–Palacios-Martínez, Ignacio (szerk.): *Subordination in English: Synchronic and Diachronic Perspectives*. De Gruyter. Berlin. 129–54.
- A. Jászó Anna 1992. Az igenevek. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 439–54.
- Andrási Krisztina 2017. Következményes határozói igeneves mellékmondatok. In: Géceg Zsuzsanna (szerk.): *Lingdok 16. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. Szeged. 9–25.
- Bartos, Huba 2008. The Syntax of Hungarian -vA Adverbial Participles: A Single Affix with Variable Merge-In Locations. <http://budling.nytud.hu/~bartos/papers/va-prt.pdf>
- Bartos, Huba 2009. The Syntax of Hungarian -vA Adverbial Participles: A Single Affix with Variable Merge-In Locations. In: É. Kiss, Katalin (szerk.): *Adverbs and Adverbial Adjuncts on the Interfaces*. De Gruyter. Berlin. 75–102.

- Behrens, Bergljot–Fabricius-Hansen, Catherine 2005. The Relation Accompanying Circumstance across Languages. Conflict between Linguistic Expression and Discourse Subordination. *SPRIK Reports* 32.
www.hf.uio.no/forskningssprojekter/sprk
- Bouzada-Jabois, Carla 2018. Free Adjuncts in Late Modern English. A Corpus-Based Study. In: Cuyckens, Hubert–De Smet, Hendrik–Heyvaert, Liesbet–Maekelberghe, Charlotte (szerk.): *Explorations in English Historical Syntax*. John Benjamins. Amsterdam/Philadelphia. 179–202.
- Cristofaro, Sonia 2007. Deconstructing Categories: Finiteness in a Functional-Typological Perspective. In: Nikolaeva, Irina (szerk.): *Finiteness. Theoretical and Empirical Foundations*. Oxford University Press. Oxford. 91–115.
- D. Mátai Mária 2003. Szófajttörténet. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris. Budapest. 632–62.
- D. Mátai Mária 2011. *Magyar szófajttörténet*. Argumentum Kiadó. Budapest.
- D. Mátai Mária–Hegedűs Attila 2018. Szófajttörténet. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 154–67.
- Dömötör Adrienne 2015. A *mondván* és az *ügymond*: diskurzusjelölő elemek keletkezése idéző szerkezetekből. *Magyar Nyelv* 111: 21–37.
- Dömötör Adrienne 2018. Hagyomány és újítás a *Két könyv...* és a *Vizsolyi biblia* nyelvében: vonatkozó névmási váltakozás. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia 4: A Károli-biblia nyelve*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 37–56.
- Dömötör Adrienne 2020. Innovatív (előtagos) és konzervatív (előtag nélküli) vonatkozó névmásformák versengése a 16. századi nyomtatott bibliafordításokban. Jelen kötetben: 47–67.
- Duffley, Patrick–Dion-Girardeau, Samuel 2015. Control in Free Adjuncts in English and French: A Corpus-Based Semantico-Pragmatic Account. In: Höglund, Mikko–Rickman, Paul–Rudanko, Juhani–Havu, Jukka (szerk.): *Perspectives on Complementation: Structure, Variation and Boundaries*. Palgrave Macmillan. Cham, Switzerland. 227–48.
- Fonteyn, Lauren–Cuyckens, Hubert 2014. The Development of Free Adjuncts in English and Dutch. In: Michael, Paul Adams–Brinton, Laurel–Fulk, Robert (szerk.): *Historical Accounts of English: Critical Approaches to Methodology and Evidence*. De Gruyter. Berlin. 15–50.
- Fonteyn, Lauren–van de Pol, Nikki 2016. Divide and Conquer: The Formation and Functional Dynamics of the Modern English *ing*-Clause Network. *English Language and Linguistics* 20.2: 185–219.

- Georgieva, Ekaterina 2017. A nem véges mellékmondatokról: a magyar *-ván/-vén* képzős határozói igeneves szerkezetek elemzése finnugor és törökségi nyelvek adatainak tükrében. In: Szécsényi Tibor–Németh T. Enikő (szerk.): *Stratégiák és struktúrák: Tanulmányok Kenesei István 70. születésnapjára*. JATEPress Kiadó. Szeged. 55–69.
- Gugán Katalin 2002. Syntactic Synonymy: A Case Study. *Acta Linguistica Hungarica* 49(1): 23–49.
- Gugán Katalin 2006. A szintaktikai változások feltételezett egyirányúságáról. *Nyelvtudományi Közlemények* 103: 61–74.
- Gugán Katalin 2015. *Hol volt? Hol nem volt?* A tagmondattörelő grammatikalizációs folyamatokról a *lévén* és a *lehet* grammatikalizációja kapcsán. *Magyar Nyelv* 111: 38–53.
- Gugán Katalin 2018. Hagyomány és innováció középmagyar kori bibliafordítások mondatában: a tagadás változatai. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia 4: A Károli-biblia nyelve*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 57–75.
- Gugán Katalin–Sipos Mária 2017. Ige mögötti mondatrészek régi hanti szövegekben. In: Forgács Tamás–Németh Miklós–Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 77–94.
- Haader Lea 1992. Az okhatározói mondat problematikája az ómagyar korban. In: Kozocsa Sándor Géza–Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. Budapest. 97–104.
- Haader Lea 1995. Az alárendelő mondatok. Az alanyi, állítmányi, határozói mellékmondatok. In: Benkő Loránd (főszerk.), Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 506–665.
- Haader Lea 2001. Mikrodiakrónia és változásvizsgálat (az összetett mondatokban). *Magyar Nyelvőr* 125: 354–70.
- Haader Lea 2004. Változások a történeti szintaxisban – pragmatikai háttérrel. *Magyar Nyelvőr* 128: 464–9.
- Haader Lea 2008. Az alárendelő mondatok változási irányáról. In: Haader Lea–Horváth László (szerk.): *Tanulmányok a középmagyar kor mondatana köréből*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 77–87.
- Haader Lea 2018. Az összetett mondatok. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 209–25.
- Haselow, Alexander 2015. Left vs. Right Periphery in Grammaticalization. The Case of *Anyway*. In: Smith, Andrew D.M.–Trousdale, Graeme–Waltereit, Richard (szerk.): *New Directions in Grammaticalization Research*. John Benjamins. Amsterdam/Philadelphia. 157–87.
- Haspelmath, Martin 2007. Coordination. In: Shopen, Timothy (szerk.): *Language Typology and Syntactic Description. Vol II: Complex Constructions*. Cambridge University Press. Cambridge. 1–51.

- Hetterle, Katja 2015. *Adverbial Clauses in Cross-Linguistic Perspective*. De Gruyter. Berlin.
- Horváth László 1991. *Három vázlatos szinkrón metszet határozói igeneveink történetéből*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Horváth László 1992. A határozói igenevek mondatbeli szerepeiről. In: Keszler Borbála (szerk.): *Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Tankönyvkiadó. Budapest. 33–82.
- Károly Sándor 1955. A határozói igenév szórendjéhez. *Magyar Nyelv* 51: 36–40.
- Károly Sándor 1956. *Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Károly Sándor 1958. *Az értelmező és az értelmezői mondat a magyarban*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Killie, Kristin–Swan, Toril 2009. The Grammaticalization and Subjectification of Adverbial *-ing* Clauses (Converb Clauses) in English. *English Language and Linguistics* 13.3: 337–63.
- König, Ekkehardt 2015. Manner Deixis as Source of Grammatical Markers in Indo-European Languages. In: Vitti, Carlotta (szerk.): *Perspectives on Historical Syntax*. John Benjamins. Amsterdam/Philadelphia. 35–59.
- Kortmann, Bernd 1995. Adverbial Participial Clauses in English. In: Haspelmath, Martin–König, Ekkehard (szerk.): *Converbs in Cross-Linguistic Perspective*. De Gruyter. Berlin. 189–237.
- Kugler Nóra 2018. *Az összetett mondat*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Lehmann, Christian 1988. Towards a Typology of Clause Linkage. In: Haiman, John–Thompson, Sandra A. (szerk.): *Clause Combining in Grammar and Discourse*. John Benjamins. Amsterdam/Philadelphia. 181–225.
- Mohay Zsuzsanna 2019. *Múltidő-használat a középmagyar korban. A múlt idők középmagyar kori funkcióinak vizsgálata*. Doktori értekezés. ELTE.
- Papp Zsuzsanna 1995. A mellérendelő mondatok. In: Benkő Loránd (főszerk.), Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 719–57.
- Rácz Endre 1963. *A magyar nyelv következményes mondatai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Rácz Endre 1995. Nem mondatrészkifejtő sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok. In: Benkő Loránd (főszerk.), Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 694–718.
- Raisz Rózsa 1980. Határozói igenevek szintagmatikus kapcsolatokban. In: Imre Samu–Szathmári István–Szűcs László (szerk.): *A magyar nyelv grammatikája*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 641–7.
- Swan, Toril 2003. Present Participles in the History of English and Norwegian. *Neuphilologische Mitteilungen* 104: 179–95.
- Thompson, Sandra A.–Longacre, Robert E.–Hwang, Shin Ja J. 2007. Adverbial Relations. *Language Typology and Syntactic Description. Vol II: Complex Constructions*. Cambridge University Press. Cambridge. 237–69.

- Tóth, Ildikó 2000. *VA* and *VÁN* participles in Hungarian. In: Alberti, Gábor–Kenesi, István (szerk.): *Approaches to Hungarian 7*. JATEPress. Szeged. 239–56.
- van de Pol, Nikki 2012. Between Copy and Cognate: The Origin of Absolutes in Old and Middle English. In: Robbeets, Martine–Johanson, Lars (szerk.): *Copies versus Cognates in Bound Morphology*. Brill. Leiden. 297–322.
- Varga Mónika 2017a. Feltételes jelentéstartalmú mondat szerkezetek alakulásáról középmagyar szövegekben. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia 3*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 137–62.
- Varga Mónika 2017b. „Nem szólhatván, az Úristent segítségül hívta” – A fonák okság kifejezéséről középmagyar szövegekben. *Magyar Nyelv* 113: 59–74.
- Varga Mónika 2019a. *Középmagyar kori világi szövegek nyelvtörténeti vizsgálata, különös tekintettel a szövegtani és pragmatikai sajátosságokra*. Doktori értekezés. ELTE.
- Varga Mónika 2019b. Feltételes jelentéstartalmú határozói igeneves szerkezetek történeti-társadalmi kontextusáról. *Nyelvtudományi Közlemények* 115: 113–36.
- Varga Mónika 2020. Funkcionális variáció és átmenetiség a határozói igenevek köréből – számolva a következményekkel. *Jelentés és Nyelvhasználat* (megjelenés alatt).

Varga Mónika

Nyelvtudományi Intézet

varga.monika@nytud.mta.hu